

Žmonėmis tampame tradicijos turiniu

Valiušaičių šeima istorijos sukuriuose

Vidmantas Valiušaitis

Sulaukęs knygos sudarytojų pasiūlymo parašyti leidžiamai monografijai „Baisogala“ apie Valiušaičių šeimą iš Juodupių kaimo, iš pradžių nedvejodamas sutikau: daugel metų po kruopelytę rinkau ir vis dar teberankioju žinias apie savo šeimos istoriją, tad medžiagos turiu sukaupęs kur kas daugiau, nei tokiam straipsniui reikėtų. Tačiau ėmėsis konkretaus darbo, pasijutau užsikrovęs ne tik sunkią naštą sau, bet keliems mėnesiams įvėlęs į neišpildytų pažadų lūkesčius ir leidinio sudarytojus.

Pagerbti savo atkarpą nuėjusius žmones

Priežastis – paprasta. Ilgokai negalėjau rasti regos kampo į istoriją, kuri galėtų būti pasakojama viešai ir toks pasakojimas turėtų prasmės. Kam įdomu, kad žmonės gyveno, mylėjo, augino vaikus, juos auklėjo ir mokslino, kad jie tapo geri ir sąžiningi krašto piliečiai, okupacijų laiku – persekioti, kalinti, tremti, išblaškyti po pasaulio kontinentus, o tie, kuriems lemta buvo sugrižti, Lietuvoje turėjo jaustis nepriimti ir svetimi iki savo dienų pabaigos?..

Tokių istorijų – dešimtys, gal net šimtai tūkstančių. Daugelis jų – kur kas dramatiškesnės. Ministrai, diplomatai, aukšti kariuomenės vadai, net prezidentai tapo beteisiais katorgininkais ar varganais karo pabėgėliais, o dešimtys tūkstančių jaunų vyrų, išugdytų jau nepriklausomos Lietuvos, pačiame jėgų žydėjime padėjo galvas miškuose ir palaukėse. Šimtai knygų parašyta apie tai, kai kurios jų – išties talentingai.

Tad kam gali rūpėti patirtys ir pergyvenimai tų, kurie nebuvo nei įžymybės, nei herojai, kurių „istorijos kultuvės“ tegu ir neaplenkė, tačiau Likimas vis dėlto buvo jiems maloningas – jie išgyveno?..

Vargu ar tokia istorija galėtų dominti ką nors daugiau nei tiesioginius anų žmonių palikuonis. Valiušaičių šeimoje nebuvo nei aukštų valstybininkų, nei rezistencijos herojų, nebuvo turtingų žmonių ar populiarių vardų, kurie būtų įdomūs platesniam ratui.

Todėl motyvą rašyti apie Valiušaičius iš Juodupių teradau vieną – pagerbti tyliai, kantriai, solidariai savo gyvenimo atkarpą nuėjusius žmones ir palikti

liudijimą jų vaikams bei vaikaičiams apie palikimą, kuris priklauso visiems ir kurio nereikia dalytis: *Dos est magna parentum virtus*[vov1].

Žmonėmis tampame tradicijos turiniu

Metams bėgant, man vis dažniau išnyra iš atminties paveikslas mano paties Tėvo, mirusio jau prieš ketvirtį amžiaus. Niekad neužmiršiu dar paaugliui man pasakytų žodžių: „*Atmink, sūnau, nėra niekšingesnės santvarkos už bolševizmą. Išlikti čia žmogumi – sunku. Bet turi stengtis, kad nebūtų gėda, kai ateis laisvė. Aš jau nebesulauksiu, bet tu, esu tikras, gyvensi nepriklausomoje Lietuvoje.*“

Galima gerai išmanyti visuotinę istoriją, bet neįmanoma susitapatinti su abstrakčia praeitimi ir pergyventi ją kaip savastį. Tolinų kraštų ir svetimų žmonių praeitis niekada negali tapti *mano paties* istoriniu būviu: jų laimėjimai ir pasiekimai – nei šildo, nei džiugina, jų kaltės – nei saisto, nei slegia. Kadangi tai niekaip nėra susiję su mano paties gyvenimu ir likimu. Tikroji žmogaus būvio versmė – jo krašto ir šeimos praeitis. Savosios praeities pergyvenimas kaip *mano praeities* – ir yra istorinė žmogaus sąmonė, pripildanti kasdienybę prasmės, suteikianti jai svorio ir vertės.

Istorinė sąmonė įgalina žmogų jaustis ne atskiruoliu, o nariu, ne užbaiga, o tęsiniu, ne lašu, o srove laiko ir istorijos tėkmėje. Pasak K. Jasperso, „*mes tampame žmonėmis ne biologiniu paveldėjimu, o visados tik tradicijos turiniu*“. Tradicija kaip tik ir yra kultūrinių žmogaus laimėjimų pastovumo apraiška, kultūros formomis išikūnijusi tautos patirtis.

Kur buvo protėviai?

Kas galėjo patikėti, kad XVIII–XIX a. beveik visiškai sunykusi, istorinei nebūčiai kaimynų pasmerkta ši kietasprandžių valstiečių tauta ištengs ne tik neprapulti istorijos verpetuose, bet XX a. net du kartus atkurs savo nepriklausomą valstybę?..

„*Lietuvių kalba, kuri yra viena svarbiausių kalbotyrai, greitai nyksta. Iš karto vokiečių, lenkų, rusų, latvių kalbų spaudžiama, ji trumpai begyvuos. Drauge su kalba žūsta*

ir savitumas tautos, kuri kadaise viešpatavo šiaurės Europoje, drauge žūsta ir papročiai, sakmės, mitai, žūsta ir liaudies poezija, kuri patraukė Herderio dėmesį“, – 1883 m., ragindami gelbėti, ką dar galima išgelbėti, ir tyrinėti lietuvių sakytinį palikimą, nekrologą lietuviams jau rašė vokiečių kalbininkai ir humanitarai, tarp jų – žymusis tyrinėtojas, baltų filologijos pradininkas Adalbertas Becenbergeris.

„Tas, kuris nori žinoti, kaip kalbėjo mūsų proseneliai, turi atvažiuoti pasiklausyti, kaip kalba lietuviai valstietis“, – lietuvių kalbos archajiškumą, jos svarbą kalbotyros tyrinėjimams, jos reikšmę Europos kultūros integralumui įvairiomis progomis XIX a. pabaigoje pabrėžė lituanistikai daug nusipelnęs prancūzų kalbininkas Antuanas Meillet (Mejė).

Tai lyg ir tolima, amžių glūdumose skendinti, abstrakti istorija, mažai saistanti dabarties žmogų. Tačiau ji įgauna šiek tiek kitos prasmės ir gražina aną istorinį būvį dabartin, jei gali savęs paklausti: o kur tuo metu buvo mano protėviai, kokia kalba kalbėjo tada, kada paskutinis tautos egzistencijos pylimas ir tebuvo likęs kalba?

Reikštis lietuviškai – žygis

Žvelgdamas į savo senelio Nikodemo Valiušaičio (1858–1926) veidą senose fotografijose, vartydamas jo beveik šimto metų senumo laišką, mąstau apie aną istorijon nugrimzdusį laiką...

Džiaugiuosi ir didžiuojuosi savo Seneliu, galėdamas šiandien sau ir savo vaikams tarti: kalbėjo ir rašė lietuviškai...

Neišdyla iš atminties išpūdis, kurį patyriau stovėdamas prieš naujai atstatytą Simono Daukanto paminką istoriniame Kauno Vytauto Didžiojo karo muziejaus sodelyje 1989 m. Tada pastebėjau parašą po jo bronziniu biustu granito postamente. Ten iškalti tik du žodžiai: *„Rašiau lietuviškai“*...

Vargu ar galima taikiau ir prasmingiau apibūdinti S. Daukantą, nei tai nusako šis trumpas jo paties pastebėjimas.

Kada pavergtai tautai XIX a. buvo uždrausta skaityti ir rašyti lotyniškais raidėmis, kada jos šviesuomenė buvo išblaškyta po Rusijos platybes, neturėdama teisės profesinėje srityje dirbti savo tėvynėje (išskyrus kunigus ir gydytojus), o

didžioji tautos dalis – valstietija – buvo beraštė arba atpažino lietuviškas raides tik tiek, kiek užteko pusiau vogčiomis paskaityti iš „kantičků“, Simonas Daukantas, Peterburgo archyvuose šaldamas ir pusbadžiaudamas, nusirašinėjo Lietuvos Metriką ir rašė savo tautos istoriją lietuvių kalba. Anomis sąlygomis sąmoningai reikštis lietuviškai jau savaime buvo didis žygis...

Išliko dvi nuotraukos ir laiškas

Senelis Nikodemus buvo dvidešimt penkerių metų, kada Jonas Basanavičius, pirmojo lietuviško laikraščio „Ausra“ (1883–1886) sumanytojas ir redaktorius, savo „Priekalbą“ pradėjęs romėnų sentencija *„Homines historiarum ignari semper sunt pueri“* (Žmonės, nepažįstantys savo istorijos, lieka vaikai), pirmojo numerio kreipimasi į laikraščio skaitytojus baigė žodžiais: *„mes ne trosz tam del sawes kitokio pelno ir naudos, wienat kad musu žodzei pultu ant gražios dirwos ir atnesztu szimterio pą dwasiszką naudą Lietuvai... Su wieszpaties pagalba mes kiek pajegdami ir inmanidami triusimes ir ruoszimes, tos dumos budami, jog ir musu darbas gali būti naudingas. Kaip auszrai ausztant nyksta ant žemes nakties tamsybe, o kad taipjau praszwistu ir Lietuvos dwase! Toks musu troszkawimas ir noras.“*

Nežinau, ar Nikodemus Valiušaitis skaitė „Ausrą“, nes mano Tėvas Vincas (1922–1980) jo gyvo nebepresiminė, mat tebuvo trejų su puse metų, kai liko be tėvelio. Vieninteliai išlikę daiktai, menantys Senelį Nikodema, yra dvi praėjusio amžiaus pradžios nuotraukos ir dar anksčiau lietuviškai rašytas laiškas vyriausiai dukrai Elenai (1894–1966) į Ameriką.

Nuotraukos liudija buvus jį „praszwituosios dwasios“ žmogų: balta apykaklė, kaklaraištis, eilutė... Rimtas, sukauptas žvilgsnis... Rankraščio braižas – tvirtas, tiesus, išvedžiotas ranka, kuri, aiškiai matyti, ilgiau buvo laikiusi plunksną negu botagą. Laiško gramatika ir žodynas primena J. Basanavičiaus „Auszros“ leksiką ir rašymo stilių...

Dalyvavo Lietuvos kūrimosi darbuose

Mano Močiutė Emilija Damaševičiūtė-Valiušaitienė (1879–1972), artimųjų meiliai vadinta Babunėle, kuri man gyva tebestovi akyse iki šiol ir kurią vaikas būdamas be galo mylėjau, yra minėjusi Senelį buvus šviesų ir teisingą žmogų. Buvo baigęs tiems laikams nemažus mokslus – šešias carinės Rusijos gimnazijos klases, matęs pasaulio – keletą metų gyvenęs ir dirbęs Amerikoje, mokėjęs kalbų – be gimtosios, dar ir rusų, lenkų, latvių, susikalbėdavęs ir žydiškai, t. y. jidiš kalba. Žmonės pasitikėję juo, nuolat rinkdavę į vietinę savivaldą, patikėdavę jam spręsti ginčus, eiti kaimo teisėjo pareigas.

Nikodemas Valiušaitis dalyvavo ir prieškario nepriklausomos Lietuvos kūrimosi darbuose – drauge su kitais įgaliotais Respublikos atstovais, dalyvavo skirstant Baisogalos valsčiaus kaimus į vienkiemius ir dalijant žmonėms žemę. Tai tvirtindamas, remiuosi tik artimųjų pasakojimais ir prisiminimais. Ligi šiol vis stokojau laiko pastudijuoti archyvus ir daugiau sužinoti apie Senelio pėdsakus to meto dokumentuose.

Išlikusioje nuotraukoje Senelis nufotografuotas drauge su kitais vietos savivaldos ar administracijos pareigūnais. Tebėra neaišku, ar čia dar carinės Rusijos, ar jau nepriklausomos Lietuvos administravimo grandis. Sprendžiant iš Senelio amžiaus (nuotraukoje matomas 60–65 metų vyras), tai turėtų būti jau „lietuviškos savivaldos“ struktūra, nufotografuota, matyt, tarp 1918-ųjų ir 1923-ųjų metų.

Gyvenimo epizodas Juodupiuose – neilgas

Nikodemas Valiušaitis į Juodupius atkilo užkuriu iš gretimo Tendžiogalos valsčiaus, Valatkaičių kaimo, 1893 m. vedęs jauną pasiturinčią ūkininkaitę Kazimierą Cicilaitę (1870–1901). Kazimiera, pirmoji Nikodemo žmona, mirė jauna, gimdydama, Juodupių ūkyje palikusi vyrą su trimis mažamečiais vaikais.

„Buvo „strainas“, „bistras“, „pašnekus“, mokėjo „apseiti“ su žmonėmis. Kas kad našlys ir kad vyresnis, pamaniau sau, kai atvyko pasipiršti. Tekėsiu“, – pamenu Babunėlės pasakojimą apie Nikodemo piršlybas. Senelis, reikia manyti, turėjo patrauklių žmogiškųjų savybių, greičiausia ir nemažą autoritetą kaimo bendruomenėje, jeigu jauna, graži, dvidešimt antrus metus einanti mergina sutiko tekėti už keturiasdešimtmečio našlio su trimis vaikais.

Taip iš gretimo Šilelių kaimo, kuriame Damaševičių šeima tuo laiku nuomojosi ūkį, į Juodupius atitekėjusi Emilija ilgainiui tapo centrine Valiušaičių

šeimoms figūra, aplink kurią artimieji būrėsi net ir tada, kai gyvenimas Juodupiuose buvo likęs vien prisiminimuose, o išblaškyti ir po pasaulį pasklidę jos vaikai – tik vargais negalais buvo bepasiekiami laiškais.

Valiušaičių šeimos gyvenimo Juodupių kaime epizodas neilgas, tetruko pusamžį: nuo 1893 m., kada Nikodemas atsikėlė į Cicilaičių šeimos dukrai Kazimierai pavestą ūkį, iki 1949 m., kada jau antroji jo žmona, Emilija, gelbėdamasi nuo okupanto persekiojimų, viską metusi turėjo palikti savo vaikų tėviškę ir glaustis pas artimuosius miestuose.

Tendžiogala – sena istorinė vietovė

Tačiau tolimosios Valiušaičių giminės šaknys, kaip jau minėta, gretimame Tendžiogalos valsčiuje. Medinė Vosyliškio bažnytėlė per kartų kartas mena dešimtis Valiušaičių, čia pakrikštytų, sutuoktų, palaidotų greta esančiose kapinaitėse.

Nikodemo tėvas Jonas Valiušaitis (1830–1907), mano prosenelis, mūsų šeimoje yra garsus tuo, kad jį pakrikštijo Motiejus Valančius. Nors gimimo knygoje pažymėta, kad krikšto apeigos atliktos „*Macieja Wolonczewskiego*“, vis dėlto neatrodo, kad tai būtų garsiojo Žemaičių blaivintojo. Nėra žinių, kad iškilusis vyskupas 1830 m. būtų darbavęs Vosyliškyje. Priešingai – yra žinoma, kad Žemaičių vyskupo veiklos metais gyveno ir dirbo kitas jo bendravardis ir bendrapavardis kunigas.

Tendžiogala rašytiniuose dokumentuose pirmą kartą paminėta 1386 m., kryžiuočių karo kelių į Lietuvą aprašymuose, vadinamuosiuose *wegeberichtuose*. XIV a. kryžiuočiai dėjo daug pastangų, siekdami užkariauti Žemaitiją ir sujungti Rytų Prūsijos žemes su Livonijos ordino valdomis. Yra išlikęs XIV a. kelio iš Betygalos į Tendžiogalą aprašymas. Nuo senosios piliavietės Betygaloje iki pat Tendžiogalos krašto – 6 mylios. Anot R. Survilaitės, šaltinyje pažymima, kad kraštas – miškingas. Kelyje minimas tyrlaukis, didelis miškas, kurį, norint pereiti, reikia valyti. Toliau kalbama apie plynę, vėl apie „*vieno saidoko šūvio ilgumo*“ mišką, vėl nurodoma eiti plyne ir vėl – mišku. Kelią čia pakartotinai tektų „*prasivalyti*“, vėl žygiuoti plyne bei mišku. Ir tik tada patenkama „*į Tendžiogalos kraštą*“.

Nestovyklaujama ir atgal išvykstama tuo pačiu nurodytu keliu. Kryžiuočiams patariama „*neužsibūti šiame krašte, o apiplėšus pasitraukti tą pačią dieną*“.

Nė pėdsako, kad gyventa

Valiušaičių giminės istoriją rankiodamas tų laikų nesu priėjęs. Nors to krašto dokumentai yra išlikę palyginti neblogai, jiems tyrinėti reikia labai daug laiko. O jo – trūksta, nepaisant to, kad tai be galo įdomus, žmogų beveik pavergiantis užsiėmimas. Širdis pradeda dažniau plakti kelių šimtmečių senumo foliantuose aptikus pėdsakus žmonių, kurių gyslomis tekėjo tas pats kraujas.

Tada žmonės irgi mylėjo, kentėjo, kovojo už teisę gyventi ir išsilaikyti, patyrė džiaugsmo ir netekčių, pergyveno karus, marus ir badus. Tie gyvenimai vis dėlto verti bent to, kad juos nugyvenusiujų dalį atmintų jų palikuonys.

Tiesiogine savo šeimos linija esu pasiekęs XVIII amžių. Per visą XIX a. ir XVIII a. antrojoje pusėje Valiušaičiai gyveno tame pačiame Valatkaičių kaime, Tendziogalos valsčiuje. Šiandien nė pėdsako nebelikę, kad ten kažkada žmonės gyveno – žemos pievos ir lygūs laukai, kiek tik akis užmato. Jokio žmogaus, jokios sodybos, net jokio medžių miškelio nesimatė, kai lankiausi ten 2000-aisiais metais. Ištisas „tyrlaukis“, kaip rašė kryžiuočių karo žvalgai. Tik šįsyk jau ne tarpumiškiuose, bet ten, kur anksčiau žmonių šimtmečiais gyventa.

Net Vosyliškio (Bielozariškio) dvaras, kadaise buvęs to krašto ekonominio gyvenimo centras, šiandien jau tik griuvėsiai. Dar Lietuvos ir Lenkijos valstybės laikais, prieš trečiąją Respublikos padalijimą 1795 m., čia dirbo Nikodemo prosenelis Baltramiejus Valiušaitis, Bielozariškio dvaro valstietis. Gyveno tame pačiame Valatkaičių kaime, už poros trejeto kilometrų nuo dvaro.

Liudijimai – Vosyliškio bažnytėlės knygose

Kaip rodo išlikę dvaro inventoriaus dokumentai, Valatkaičių kaimo valstietis Baltramiejus Valiušaitis ir jo žmona Agota turėjo sūnus Pranciškų ir Tomą bei dukras Elžbietą, Rozaliją ir Ievą. 23 margų ūkyje laikė 4 arklius, 3 jaučius, 2 karves, 7 avis, 4 kiaules, įvairių paukščių. Bet dvi dienas per savaitę turėjo dirbti Bielozariškio dvare ir sumokėti metinį 128 auksinų mokestį. Vyriausiasis jo sūnus Pranciškus Valiušaitis (1782–1851) ir buvo Nikodemo senelis, mano proprosenelis.

XVI a. (1536 m.) Vosyliškio dvarą, pasak B. Kviklio, valdė Žemaitijos ir Kauno seniūnas kunigaikštis M. Radvila. Vėliau vietovė perėjo Bielowarų giminei, kurie apie 1712 m. pastatė dvaro reikmėms medinę koplyčią. Vyskupui Giedraičiui sutikus, 1784 m. įkurta altarija, kurią Bielowaraitė-Bilevičienė aprūpino žemės sklypu ir nuošimčiais nuo 1 000 olandiškų muštinių. 1785 m. Juozapas Bielowaras tame sklype pastatydino medinę Šv. Juozapo koplyčią ir užrašė daugiau žemės. Bielowarų lėšomis 1812 m. koplyčia padidinta ir perkelta į atokiau nuo dvaro esantį kalnelį. 1849 m. koplyčiai suteiktos bažnyčios filijos teisės.

Taip Vosyliškio bažnytėlės rūpestingai vestose ir laimingai išsilaikiusiose knygose liko suregistruoti Valiušaičių giminės buvojimo šiame pasaulyje liudijimai.

Pavardei – daugiau kaip 350 metų

Brisdamas vis gilyn į istoriją, maniau, kad prieisiu kuriuo nors momentu mūsų pavardės formos kaitą. Kadangi akivaizdu, kad Valiušaitis yra kokio nors Valiušos, Valiušio ar Valiušo sūnus. Tačiau buvau nustebęs, kad mūsų šeimos pavardės forma stebėtinai patvariai ir vienodai – Waluszaytis – išsilaikė daugiau kaip 200 metų rusiškuose, lenkiškuose ir lotyniškuose šaltiniuose.

Dar daugiau. Gruzdžių parapijos santuokų knygose 1649 m. vasario 5 d. įrašas liudija, kad „*contraxit matrimonium Andreas Waluszaytis cum Magdalena Andrulicia ambo de Zamusze*“, t. y. sutuokti Andrius Valiušaitis ir Magdalena Andriulytė, abu iš Gruzdžių, arba Zamužės, kaip jie tada buvo vadinami.

Kol kas dar nežinau, ar Baltramiejus Valiušaitis iš Valatkaičių yra Andriaus Valiušaičio iš Gruzdžių, kuriuos skiria visas šimtmetis, palikuonis. Labai gali būti, nes Valatkaičiai nuo Gruzdžių yra maždaug už 70 km, t. y. atstumo, įveikiamo net ir anais laikais. Kiekvienu atveju yra aišku, kad Valiušaičių pavardė dabartine forma gyvuoja daugiau kaip 350 metų.

Kaip bebūtų smalsu ir įdomu sklaidyti šeimos tolimosios istorijos lapus, šiai knygai vis dėlto buvau paprašytas parašyti apie Valiušaičius iš Juodupių, ne iš Valatkaičių. Mesti žvilgsnį ir tolimesnėn praeitin teko dėl to, kad geriau matytųsi, jog Valiušaičių gyvenimas Juodupiuose vis dėlto tebuvo dviejų kartų gyvenimo tarpsnis ilgametę istoriją menančios šeimos būties grandinėje.

Gyvenimas nelepino

Nelengvą, kupiną buities nepriteklių, labai įtemptą, tačiau viltingą ir gražų Valiušaičių šeimos gyvenimą Juodupiuose sujaukė sovietų okupacija.

Šeimos galva Nikodemas – ano meto kaimo šviesuolis – savo vaikams buvo tinkamas pavyzdys visomis išgalėmis siekti mokslo, nesibijoti sunkumų, kieto darbo, atvirumo pasauliui, ugdyti charakterius ir atkakliai siekti užsibrėžto tikslo. Motina Emilija buvo gilaus tikėjimo, kantrybės ir meilės savo vaikams bei artimiesiems neišsemiamas šulinys. Tai negalėjo nepalikti pėdsakų ir jų palikuonims.

Lengva nebuvo – šeimyna rinkdavos prie ilgo stalo. Sunkiai dirbo tėvai, nebuvo lepinami ir vaikai.

„Ciocė Chava“ – krautuvininė iš Baisogalos – buvo svarbi atspirtis Valiušaičių siekiui mokslintis. Drabužių, apavo savo vaikams, vykstantiems mokytis į miestus ar, gavusiems stipendijas, net ir į kitas šalis, Emilija Valiušaitienė ne kartą skubėjo į Baisogalą, pas gerąją žydų prekybininkę. Pasitikėdama šeimos sąžiningumu, „ciocė Chava“ nedvejodama duodavo Babunėlei „bargan“, t. y. skolon.

Skolas mokėjo „centais ir trupiniais“, atlikusiais nuo stalo 14 vaikų šeimynos, anksti netekusios savo maitintojo. Veždamas mišką per pavasarinio polaidžio pagrauztą Beržės upės ledą, Senelis Nikodemas įlūžo su ratais. Gelbėdamas arklius ir miško medžiagą iš ledinio vandens, peršlapo pats, sušalo ir gavo plaučių uždegimą. Susirgimas buvo mirtinas.

Vyriausieji vaikai, gyveniman jau pradėjusieji kabintis, traukė aukštyn jaunesnius savo brolius ir seseris. Didelis solidarumas ir ypatinga savitarpio pagalba buvo būdingi Valiušaičių šeimos bruožai.

Augino nepriklausomai Lietuvai

Nepriklausomybės dvidešimtmetis vis dėlto jau buvo spėjęs išugdyti ir parengti jaunąją Valiušaičių kartą prieškarinio laisvos Lietuvos gyvenimui.

Sūnus Juozas (1909–1975) buvo baigęs ekonomikos mokslus, nepriklausomybės saulėlydžio metais ėjo atsakingas pareigas Kaune Finansų ministerijoje.

Petras (1912–1977) tarnavo Lietuvos kariuomenėje, turėjo karininko laipsnį, buvo sportininkas, krepšinio specialistas.

Vyriausias brolis Bronius (1898–1981) – Nikodemo ir pirmosios žmonos Kazimieros sūnus – gabus matematikas ir pedagogas, Lietuvos laikais vadovavęs

Kretingos progimnazijai, vėliau persikėlęs į Kauną dirbo „Šviesos“ spaustuvės direktorium.

Belgijoje ir Italijoje teologijos mokslus baigęs Stasys (1910–1971) 1939 m. Baisogaloje buvo išventintas kunigu, tarnavo Vainuto miestelyje.

Jaunėliui Vladiui (gim. 1918) karo sumaištis sutrukdė įpusėtus mokslus Čekoslovakijoje. Zlino mieste aukštojoje komercijos mokykloje jis studijavo avalynės gamybos technologiją, buvo rengiamas darbui batų fabrike, kuri Petrašiūnuose buvo numatęs statyti ir jau turėjo išsigijęs sklypą čekų investuotojas Jan Bate. Tačiau vokiečiams užėmus Čekoslovakiją, užsienio šalių studentai 1940 m. buvo išprašyti iš šalies.

Jonas (1902–1957) ėjo Lietuvos policijos tarnautojo pareigas Panevėžio apskrityje.

Vytautas (1904–1992) turėjo „Garibaldžio dvasios“ veržlumo ir pasaulio pažinimo aistros: prieškario laikais dešimtmetį praleido Pietų Amerikoje – Urugvajuje, Argentinoje, Brazilijoje.

Pagaliau jauniausieji vaikai – mano Tėvas Vincas ir „pagrandukas“ Adolfas (1923–1996) – okupacijos išvakarėse tebebuvo gimnazistai.

To, kas jau paminėta, pakanka suprasti, kad galima būtų įsivaizduoti našlės Emilijos vadovaujamą „ideologinių priešų rikiuotę“, stovėjusią Raudonosios armijos kelyje...

Ta pati galybė, kur mišką išgraužė...

Bolševikams užplūdus Lietuvą, Kauno sunkiujų darbų kalėjime tučtuojau buvo uždaryti Juozas ir Vladas.

Petras, Bronius, Jonas iš karto neteko darbo, o kun. Stasys atsidūrė koneveikiamų „tamsybininkų ir reakcionierių“ gretose.

Neišdyla iš atminties Tėvo pasakojimas apie 1941 m. birželio 23-iosios rytą. Tuo metu jis buvo devyniolikmetis gimnazistas, iš Šeduvos parvykęs į tėviškę atostogų. Radijo aparatą Juodupiuose turėjo tik vienas ūkininkas, tad kaimo žmonės pas jį rinkdavosi klausytis žinių. Įvykiai pasaulyje ir Lietuvoje tuo metu buvo neramūs, žmonės su nerimu laukė, kas bus toliau.

Būdamas jaunuolis, negalėjau gerai suprasti, kodėl Juodupių kaimo žmonės, išgirdę pranešimą apie tai, kad Kaune sukilėliai paskelbė atkuria Lietuvos

nepriklausomybę ir sudarė Juozo Ambrazevičiaus vadovaujamą Laikinąją vyriausybę, o Raudonosios armijos daliniai ir okupacinės administracijos likučiai „netvarkingai bėga Rytų kryptimi“, ne šoko glėbėsčiuotis ir dainuoti, o suklopo melstis, verkdami iš džiaugsmo...

Dabar man daug aiškiau. Ir ne vien todėl, kad būtent sukilėliai atvėrė kalėjimo vartus Juozui ir Vladui.

Užimtų parašyti storą knygą, jeigu mėginčiau aprašinėti tolimesnius Valiušaičių šeimos narių likimo vingius ir asmenines dramas okupacijų metais. Šio straipsnio tikslas – ne tas. Faktografinės detalės – kaip ten viskas buvo ir dėjosi – laiko tėkmėje nebetenka reikšmės. Juk viso to esmė vis tiek ta pati: ta pati galybė, anot A. Baranausko, kur širdį, dūšią užgriuvo, mišką išgraužė ir giesmę nulaužė...

Leido išlipti Kaišiadoryse

Antrą kartą sugrįžus Lietuvon Stalino ordoms, Valiušaičių ūkis Juodupiuose greitai ištuštėjo.

Juozo šeima – žmona Janina Lazarevičiūtė (gim. 1910) ir trejų metų sūnelis Vidmantas (gim. 1942), taip pat kun. Stasys ir vyresnysis Broniaus sūnus Algis (1926–1986) jau buvo pasitraukę į Vakarus antrosios sovietų okupacijos išvakarėse.

Jauniausieji Valiušaičiai – Adolfas ir Vincas – 1949 m. buvo suimti „už antitarybinę veiklą“ ir įkalinti Rusijos kalėjimuose.

Vladas, sovietmiečiu Linkuvos gimnazijos direktorius, slapta pranešinėdavęs savo mokinių šeimoms apie „istreibitelių“ suplanuotas trėmimo akcijas ir nusižiūrėtas aukas, tais pačiais 1949 m. buvo iššifruotas ir pats ištremtas į Kazachstaną.

Tremtinio dalia netrukus ištiko ir Petrą – jis buvo išsiųstas į taigą prie Obės krantų kirsti miško drauge su žmona Genute Kavaliūnaite (gim. 1925) ir trijų mėnesių sūneliu Rimučiu (gim. 1951).

Ką turėjo tuo metu pergyventi Motina Emilija Valiušaitienė, tyliai, kantriai, su šventosios ištverme ketvirtį amžiaus nešusi našlės dalį, visą save atidavusi vaikams, už paskutinius skatikus juos mokslinusi (7 km kelią iš Juodupių iki Baisogalos bažnyčios eidavusi pėsčia ir basa, rankoje laikydama tik šventadieniais dėvimus suklypusius batelius), ir staiga netekusi šitiek savo vaikų?

Dar daugiau. Į aštuntą dešimtį įkopusi, ji liko ir be namų, be vietos. Jau sėdėjo tame pačiame tremtinių vagonė, drauge su sūnaus Petro šeima. Tačiau iš Kauno nuvažiavo tik iki Kaišiadorių.

„Paleiskite šitą močiutę, ji mirs dar traukinyje, kam ji gali būti pavojinga Lietuvoje?“ – prisimenu Dėdės Petro pasakojimą apie „derybas“ su ginkluotais traukinio tremtin palydovais.

Bent tiek sąžinės parodė – Kaišiadoryse leido išlipti...

Vykdė žmogiškąją pareigą

Šios dramos, pergyvenimai ir kančios – seniai nurimę. Ir žmonės jau iškeliavę Anapus. Tik jų šviesūs ir brangūs veidai neišblėsinamai spindi mano atminimuose.

Nors patys išgyveno sukrėtimus, pavojus, skaudžias netektis – savo žmogiškąją pareigą vykdė ir tomis sąlygomis, kuriomis jiems lemta buvo gyventi.

„Petras Valiušaitis – čeremchoviečių krepšinio pradininkas“, – 1999 m. tvirtino Rusijos sporto žurnalas „Sport-Ekspress“, kai Čeremchovo „Šachtioras“ – komanda iš Sibiro provincijos – iškopė į Rusijos krepšinio čempionato aukščiausiąją lygą ir tapo „kietu riešutu“ krepšinio elito klubams – CASK, „Ural-Great“, „Spartak“.

Tada susigriebta ieškoti krepšinio Sibire šaknų. Apie krepšinių, pasak „Sport-Ekspress“ žurnalisto Aleksandro Zilberto, žmonės čia buvo *„tik girdėję“*, kol į Čeremchovą 1954 m. atvyko Petras Valiušaitis. Mėnraštis tvirtina be išlygų: krepšinių Čeremchovui padovanojo būtent jis.

„Valiušaitis ugdė savo auklėtinius, ugdė asmenybėmis, – pasakoja AB „Vostsibugol“ generalinis direktorius Ivanas Michailovičius Ščadovas, paskutinės lietuvių trenerio laidos atstovas. – Mes juk buvome tamsūs, nieko, išskyrus Čeremchovą, nebuvo matę. Štai jis ir mokė mus: kaip reikia rengtis, kas yra stilius. Jei į kitą miestą išvykdavome, būtinai vedavo mus į muziejus, teatrus. Reikalavo pagarbiai elgtis su merginomis. <...> Tai davė vaisių. Mūsų grupėje 11 žmonių iš 12 vėliau baigė aukštąsias mokyklas.“ (Basketboljnij razrez, „Sport-Ekspress“, 1999, Nr. 11, p. 82–86.)

Bronius ir Ona Valiušaičiai patys augino keturis savo vaikus, tačiau nesikratė rizikos ir atsakomybės, kai nacių okupacijos metais iškilo kaimynų žydų – Šochotų šeimos – vaikų gelbėjimo reikalas. Jų pastangomis Šochotams buvo parūpinti suklastoti dokumentai, kurių dėka žydų vaikai laimingai išsislapstė ir išgyveno.

„Patys tėvai apie tai su mumis niekada nekalbėjo. Padėjo kuo galėdami kaimynų šeimai ir tai tikriausiai jiems atrodė visiškai natūralus dalykas“, – prisimena Broniaus duktė Nijolė Valiušaitytė-Misiūnienė, medicinos profesorė.

Apie kun. Stasį Valiušaitį išliko keliasdešimt taupių eilučių Bostone išleistoje „Lietuvių enciklopedijoje“, Los Angeles parengtame žinyne „Amerikos lietuvių vardynas“. Ten pažymima, kad S. Valiušaitis gimnaziją baigė ir filosofijos kursą išėjo Melles-Les-Tournay, Belgijoje 1928–1934. Kunigų seminariją baigė Telšiuose 1939 m. ir tais pačiais metais Baisogalos bažnyčioje tapo išventintas kunigu. Studijas gilino Popiežiškame Grigaliaus universitete Romoje 1945–1948, įgydamas bažnytinės teisės daktaro laipsnį. Vatikano paskirtas palydovu DP transportui į Braziliją 1949 metais. Į JAV atvyko 1950 metais. Columbus mieste, Ohio valstijoje, kur neveikė jokia lietuviška organizacija, *„įsteigė Lietuvos priedelių klubą“*, eidamas vikaro pareigas Blue Point (Long Island), *„suorganizavo išsisklaidžiusius lietuvius, suruošė eilę lietuviškų popiečių“*, *„suorganizavo Vasario 16-osios minėjimą ir lietuvių programą amerikiečių radiofone“*. Nuo 1952 m. spalio aštuoniolika metų kunigavo Vicitation (airių) parapijoje Brooklyne.

Liko pageltę lapai

Jau minėtasis Juozas Ambrazevičius-Brazaitis (1902–1974), kurio palikimą teko tyrinėti ir rengti jo raštus spaudai, paklaustas, kokį paminklą norėtų matyti jo artimam bičiuliui istorikui Zenonui Ivinskiui (1908–1971), taikliai pastebėjo: *„Dėl paminklo kapinėse esu gerokas cinikas. Manau, kad ar bus šioks, ar toks paminklas kapuose, jis savo rolės neatliks. Tebus akmuo, tegul meniškai nutašytas. Bet ten nebus Zenono. Ir retai kas patį akmenį aplankys. Jei Zenonas kur yra, tai savo raštuose, savo idėjose. Ir jam*

paminklas tinkamiausias – tai pristatyti bičiuliams ir nebičiuliams gyvoji Zenoną: jo galvojimą, jo veikimą.“

Vosyliškio, Baisogalos, Kauno, Šiaulių, Klaipėdos, Stamfordo, New Yorko kapinės nusėtos Valiušaičių kaulais ir kapų vietas ženklinančiais kryžiais bei akmenimis. Bet ten nėra Valiušaičių.

Jeigu kur jie ir išliko, tai tik pageltusiuose, ant prasto popieriaus, neretai pieštuku smulkiai primargintuose lapuose – laiškuose iš tremties, įkalinimo vietų, užjūrio.

Per gyvenimo negandas juos išnešiojo ir išsaugojo Babunėlė ir kaip brangią relikviją vėliau perdavė mano Tėvui. Po jo mirties tebesaugau šį palikimą savo šeimos istorijos archyve. Kartkartėmis – pavartau ir paskaitinėju. Jis man padeda gyventi ir atrasti pačiam buvimo pasaulyje prasmę.